

УДК 37.035.4

О. П. Муляр,
аспірантка
(Волинський національний
університет імені Лесі Українки)

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Освітній процес можна розглядати як сферу постійного зв'язку суб'єктного досвіду учнів та об'єктивних культурних цінностей. У процесі навчання й виховання в учня формуються певні “цеглини” свідомості, сукупність яких утворює систему життєвих орієнтацій.

Основною цінністю, яка притаманна людині сучасного світу, є толерантність. Це моральна якість, що проявляється в повазі інтересів, почуттів, звичок інших людей. Це терпиме ставлення до думок, які не збігаються з власними думками, позиціями, віруваннями, терпимість до критики, до поведінки інших. Вона передбачає захист та обґрунтування власної позиції. Толерантність є обов'язковим принципом будь-якого демократичного суспільства та соціальної держави [1, с. 29].

Аналіз досліджень і публікацій показав, що поняття толерантності належить до багатосторонніх, багатоаспектних понять. На сьогодні учені не мають єдиного погляду щодо змістової сторони цього поняття. Проте вони одностайні в тому, що толерантність як якість зрілої особистості, полягає у визнанні багатомірності та різноманітності людської культури, прийнятті та повазі відмінностей, існуючих між людьми, що дозволяє конструктивно взаємодіяти з ними на основі самоповаги і згоди без ущемлення власних інтересів. Це готовність людини до діалогу та позитивного сприйняття себе і шанобливого ставлення до інших. Детальний аналіз різних аспектів толерантності дали В. Лекторський, П. Ніколсон, Л. Рюмшина, Г. Кожухар, В. Лабунська, О. Асмолов, Л. Гудков, Л. Дробіжева, Г. Солдатова, С. Братченко, О. Грива, В. Бойко, І. Бурнашова, Д. Леонтьєв та ін. Більшість з них висловлюють думку про те, що в особистості для розвитку толерантності необхідно формувати чотири основні компоненти: психологічну стійкість; систему позитивних установок; комплекс індивідуальних якостей; систему особистих і групових цінностей. Толерантність як інтегральна характеристика особистості включає всі ці компоненти, і на їх розвиток і формування мають бути спрямовані психологічні технології [5, с. 4].

Мета статті – дослідити та розглянути відображення проблеми толерантності у практиці сучасної школи на основі аналізу навчальних програм освітньої галузі “Суспільствознавство” для учнів 10–11 класів.

Проведемо аналіз програм суспільствознавчих предметів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів щодо їх ролі у формуванні толерантності старшокласників. Інтегрований курс “Людина і суспільство” в узагальненому і систематизованому вигляді знайомить учнів з головними поняттями і проблемами таких галузей сучасної науки, як суспільствознавство і людинознавство. Курс складається з чотирьох розділів: “Людина”, “Суспільство”, “Культура” і “Людина в сучасному світі”.

Основними завданнями першого розділу курсу щодо формування в учнів певних установок і ціннісних орієнтацій є: усвідомлення і сприйняття учнями як вищих цінностей людини, людського життя, праці, творчої діяльності, людської свободи, прав людини, людської краси, доброти і милосердя, дружби і любові, толерантності, гуманності, духовності, відповідальності; усвідомлене і вмотивоване прагнення учнів до власного самовизначення, самореалізації, самовдосконалення, визначення життєвого шляху, вибору своєї професійної діяльності, зайняття активної, оптимістичної та відповідальної життєвої позиції; до реалізації та захисту прав людини, вдосконалення власної діяльності, розвитку своєї духовності; до підвищення культури почуттів, культури мислення і культури спілкування; до налагодження гуманних, дружніх, поважливих, толерантних стосунків з іншими людьми; до збереження і відстоювання своєї свободи, честі та гідності, виконання своїх громадянських і людських обов'язків; негативне ставлення до проявів антигуманізму, нетерпимості, зневаги до інших людей, до представників різних етнонаціональних і соціально-культурних спільнот, вікових, статевих і професійних груп; до проявів насильства, ворожості, всездозволеності й упередженості в людських взаємовідносинах [4, с. 69–70].

Ключовими аспектами вивчення другого розділу є: сприйняття як вищих цінностей соціальної справедливості, миру й злагоди між різними соціальними групами і країнами; суспільно-корисної праці, демократії та соціальних інститутів, що сприяють її утвердженню; правової держави, громадянського суспільства, Конституції та державної незалежності України, прав людини на працю, власність, свободу слова тощо; орієнтація на свідоме соціальне і професійне самовизначення особи, на такі її риси, як патріотизм, громадянськість, політична активність і компетентність, підприємливість, толерантність тощо; негативне ставлення до проявів соціальної несправедливості, расизму, ксенофобії, шовінізму, тоталітаризму, одержавлення особи, до упередженості та ворожості в міжгрупових стосунках, насильства у розв'язанні соціально-економічних і політичних проблем, корумпованості владних структур, до злочинних методів збагачення і ведення політичної боротьби [4, с. 70].

Вивчення третього розділу спрямовано на формування в учнів: позитивного ставлення до найрізноманітніших проявів культури та культурних цінностей незалежно від їх національних, конфесійних та інших особливостей; гордості за досягнення української національної культури; прагнення до розширення своїх знань про ці досягнення і про діячів української культури; цінування і збереження пам'яток вітчизняної культури; негативне ставлення до проявів бездуховності, безкультур'я, аморалізму, вандалізму, релігійного і політичного фанатизму, правопорушень, упередженого ставлення до цінностей, традицій і звичаїв інших національних культур [4, с. 71].

Четвертий розділ курсу покликаний виробити у старшокласників негативне ставлення до таких соціальних явищ, як війна, міжнародні та міжнаціональні конфлікти, тоталітаризм, фашизм, мілітаризм і шовінізм, холокост, антисемітизм, ксенофобія, порушення прав людини і приниження людської гідності, невиконання норм міжнародного права, права народів на власне самовизначення, національний і соціальний егоїзм, міжнародний тероризм тощо [4, с. 72].

Курси громадянської освіти ("Ми – громадяни України", "Громадянська

освіта”) було введено в Україні в межах проекту “Освіта для демократії в Україні” (Трансатлантична програма підтримки громадянського суспільства) за підтримки Міністерства освіти і науки України, Інституту політичної участі Нідерландів (IPP) і за експертною допомогою Національного центру стандартів і програм Нідерландів (SLO). Ці навчальні курси запроваджувалися в Україні вперше у 2002 році. Важливим елементом у системі суспільствознавчої освіти став елективний інтегрований курс “Громадянська освіта”, який вивчається у 10–11 класах загальноосвітніх шкіл. В основу курсу покладено Концепцію громадянської освіти у школах України, яку було розроблено групою науковців і педагогів у межах Проєктів “Освіта для демократії в Україні” та “Громадянська освіта – Україна”. Вона окреслює концептуальні межі системи громадянської освіти в середній школі України: її мету, завдання, основні принципи, зміст, форми, методи і шляхи запровадження [2, с. 4].

Завданням курсу є не тільки надання певних знань, а насамперед сприяння формуванню особистісних якостей і ціннісних орієнтацій, притаманних громадянину демократичного суспільства, формування вмінь громадянської участі, громадянської відповідальності. Поряд із такими основоположними принципами громадянської освіти як демократичність, зв'язок з практичною діяльністю, зорієнтованість на позитивні соціальні дії, слід виділити принцип плюралізму, що передбачає формування поваги до засад політичної, ідеологічної, етнонаціональної, расової різноманітності, уникнення екстремістських поглядів і поведінки в житті шкільного колективу, виховання толерантного ставлення до різних світоглядних і політичних доктрин, релігійних переконань, поглядів, до діяльності у школі різних дитячих і молодіжних громадських організацій; виховання свідомого неприйняття будь-якого екстремізму [6, с. 3].

Викладання правознавства у старшій (профільній) школі ведеться за такими рівнями: рівень стандарту, академічний і профільний рівні. Курс “Правознавство” як базовий курс у старшій школі має на меті формування системного уявлення в учнів про державу і право як основні засоби впорядкування суспільних відносин і вміння використовувати їх у практичному житті. Право представлено в курсі елементом цілісного світу, що складається з понять, переживань і практичних дій. Курс спрямовано на розвиток правової і громадянської компетентності, відповідних ціннісних орієнтирів, умінь, навичок школярів. Реалізації завдань громадянської освіти та виховання учнів як невід’ємної складової такої системи, що будується сьогодні у школах України, сприяє викладання курсу за вибором “Права людини” для профільних класів навчальних закладів гуманітарного напрямку. Курс сприяє поглибленню знань учнів з одного з найважливіших для життя в демократичному суспільстві аспектів правової науки – прав і свобод людини й громадянина і дає змогу повноцінно завершити певну систему громадянської правової освіти школярів. Метою курсу є виховання учнів у дусі прав людини, поваги до людської гідності, рівноправ'я, розуміння зв'язку між правами й обов'язками людини і громадянина шляхом формування у школярів основ знань про права і свободи людини, розвитку їх правової і громадянської компетентності, відповідних цінностей, умінь, навичок і досвіду захисту

власної позиції [7, с. 3].

Серед завдань курсу, що забезпечують реалізацію мети, є створення умов для розвитку в учнів розуміння цінності власної особистості та цінності інших людей, впевненості в собі, своїх вчинках і взаємовідносинах з іншими, терпимості й толерантності до інших, власного почуття свободи, рівності, справедливості. Курс “Права людини” структурований за шістьма загальними тематичними блоками-розділами, які сприяють усвідомленню учнями відповідних правових категорій і норм права, закладають основи для формування у них системи відповідних знань, умінь, ціннісних орієнтацій і установок. Важливим, на нашу думку, є те, що основним у курсі вважається не тільки вміння обговорювати проблеми прав і свобод людини, її обов’язків перед суспільством, а й намагання діяти відповідно до моральних правил, що впливають із визнання природності прав і свобод людини. Так, наприклад, під час вивчення розділу “Механізми захисту прав людини” ключовими є поняття права людини, правозахисні механізми, розгляд яких дозволяє забезпечити: правильне сприйняття учнями себе й оточуючих; самопізнання і самоусвідомлення, оцінку і розуміння власних мотивів у стосунках з іншими людьми, усвідомлення власних упереджень; критично опрацювати інформацію та вміння розв’язувати проблеми.

Курс “Основи підприємницької діяльності” передбачає вивчення основ теорії і практики підприємництва, як провідної форми господарювання за соціально-орієнтованої ринкової економіки. Програма курсу побудована таким чином, щоб, вивчаючи матеріал, була можливість використовувати та розглядати як навчальні завдання, так і конкретні ситуації практики підприємницької діяльності [3, с. 340].

Курс за вибором з основ культури ґендерної рівності “Ми – різні, ми – рівні” розвінчує стереотипні уявлення про ролі жінок і чоловіків у родині та суспільстві, сприяє формуванню світогляду учнів, вільному від ґендерних упереджень і пересудів. Основою курсу є розгляд питань рівноправної участі жінок поряд з чоловіками у прийнятті рішень для забезпечення стабільного розвитку суспільства; підтримки жінок і дівчат у реалізації своїх людських прав; зменшення ґендерної нерівності у доступі до ресурсів і результатів розвитку, а також у здійсненні контролю над ними. Спецкурс “Ми – різні, ми – рівні” реалізовано у межах виконання “Програми рівних можливостей”, яку впроваджує Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні за підтримки Європейського Союзу [3, с. 2]. Курс складається з чотирьох розділів. Перший розділ “Соціальні причини появи відмінностей між жінками і чоловіками та їх наслідки” ознайомлює учнів із поняттям “ґендер” та історією розвитку ґендерних стосунків. У другому розділі “ґендерні стереотипи. Деякі джерела їх відтворення” розглядаються поняття “соціальний стереотип”, “ґендерний стереотип”, “мовний сексизм”, їх прояви і шляхи подолання. Третій розділ “Де і як виявляються ґендерні відмінності” присвячено проблемі впливу ґендерних відмінностей між жінками та чоловіками на сімейні відносини, навчання й освіти (зокрема, ґендерних стереотипів у сучасній школі). Вивчення учнями матеріалу четвертого розділу “На шляху до ґендерної рівності”

допоможе їм зрозуміти закріплення у законах рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, навчить застосовувати національну та міжнародну законодавчу базу для захисту власних інтересів і позицій.

Висновки. Аналіз навчальних програм освітньої галузі “Суспільствознавство” для учнів 10–11 класів засвідчив, що базовими принципами викладання усіх елективних курсів є толерантність і діалогічність; полікультурність і плюралізм змісту; оптимальний баланс загальнолюдського і національного; взаємодія релігій і культур, культурологічність. Під час вивчення суспільствознавчих предметів учні не лише отримують певну сукупність знань про людину і суспільство, а й учаться застосовувати отримані знання, свідомо керуючись принципами гуманізму, демократизму, патріотизму, плюралізму, толерантності тощо у своєму ставленні до інших людей, соціальних інститутів і цінностей. Оскільки толерантність належить до вищих, базових цінностей культури, мистецтво вчителя полягає в тому, щоб актуалізувати ті структури свідомості учнів, змістом яких були б установки, якщо не на прийняття інших, протилежних позицій, то на бажання досягнути їхню суть.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження пов'язані з тим, що формування толерантності старшокласників у процесі навчання суспільствознавчих предметів має стати предметом комплексного дослідження, яке б передбачало розробку організаційно-педагогічних умов активізації процесу формування толерантності старшокласників, на основі яких буде запропоновано методичні рекомендації вчителям суспільних дисциплін щодо формування толерантності школярів у процесі навчання предметів суспільствознавчого циклу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакка Т. Подолання негативних проявів стереотипного мислення та формування толерантності як основи співжиття в полікультурному суспільстві / Т. Бакка // Історія в школах України. – 2010. – № 4. – С. 29–33.
2. Громадянська освіта : книга для вчителя / Р. А. Арцишевський, Т. В. Бакка, І. М. Гейко та ін. – Львів : Видавництво ТЕКА, 2002. – 158 с.
3. Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (для курсів за вибором). Ч. II. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 308 с.
4. Курс “Людина і суспільство”. Методика викладання : метод. посіб. для вчителів. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. – 256 с.
5. Кустова Г. Феномен толерантності і механізми формування толерантності в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Г. Кустова // Сайт “Исток души”. – Режим доступу : http://istok.ucoz.ua/publ/fenomen_tolerantnosti_i_mekhanizmi_formuvannja_to_lerantnosti_v_umovakh_globalizaciji_kustova_ganna/1-1-0-3
6. Програма “Громадянська освіта” для загальноосвітніх навчальних закладів, 9–11 класи / Р. А. Арцишевський, Т. В. Бакка, І. М. Гейко та ін. – К. : Проект “Освіта для демократії в Україні”, 2002. – 18 с.
7. Пометун О. І. Програма курсу “Права людини” для учнів гімназій, ліцеїв

та класів суспільно-гуманітарного профілю загальноосвітніх навчальних закладів, 10–11 класи / О. І. Пометун , Т. О. Ремех // Історія в школах України. – 2006. – № 4. – С. 11–14.

УДК 319.1(09)

О. Г. Онуфрієнко,
кандидат технічних наук, доцент
(Бердянський державний
педагогічний університет)

НАУКОВА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО МАТЕМАТИКА ВОЛОДИМИРА РВАЧОВА

Постановка проблеми. У контексті дослідження історії розвитку української педагогічної школи є актуальним вивчення науково-педагогічної спадщини видатних учених, які зробили неоцінні внески в розвиток вітчизняної вищої освіти. До цієї плеяди славнозвісних науковців належить й академік Національної академії наук України, доктор фізико-математичних наук, професор, творець нової наукової школи, автор-розробник методу *R*-функцій – Рвачов Володимир Логвинович, період творчого зростання якого співпав з періодом роботи в Бердянському педагогічному інституті (1955 – 1963 рр.). Авторитет В. Рвачова як ученого-математика визнано у близькому й далекому зарубіжжі, а теоретична і практична значущість його наукових праць, що успішно витримали перевірку часом, досі визнаються гідними уваги сучасних дослідників і педагогів вищої школи, про що свідчать не тільки численні посилання на ідеї В. Рвачова у багатьох наукових працях, а й інші матеріали науково-педагогічної преси.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз внеску науковців і діячів освіти у становленні і розвитку системи фізико-математичної освіти становить певний теоретичний і практичний інтерес для фахівців в області фізико-математичної освіти. Вивчення й аналіз наукової діяльності певної видатної особистості, як предмет історико-педагогічного дослідження, має надзвичайно важливе значення, оскільки надає можливість переосмислити роль особистості в історії не лише окремого вишу, а й в науці в цілому. Віхам життєвого шляху й етапам творчого зльоту В. Рвачова присвячено біографічний збірник [1], де, зокрема, зазначається, що його наукові доробки, активна суспільна та міжнародна діяльність, створення результативної наукової школи і на сьогодні визнаються важливими чинниками формування потужного наукового потенціалу країни. Проте, бердянський період життя та перспективи втілення елементів науково-педагогічної спадщини В. Рвачова у математичну підготовку сучасної молоді, залишається висвітленим недостатньо повно й вичерпно.

Отже, **метою статті** є розкриття основних етапів життєвого та творчого шляху науковця-педагога Володимира Рвачова та значущості його внеску у розвиток фізико-математичної освіти з позиції сьогодення.